

SOTSIOLINGVISTIKA FANINING TADQIQOT OBYEKTI, MAQSADI VA VAZIFALARI

Abdullajonova Zulxumor Shahobiddin qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Xorijiy til va adabiyoti fakulteti

2305-guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sotsiolingvistika fanining mazmun-mohiyati, tadqiqot obyekti, asosiy maqsadi va vazifalari yoritilgan. Til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ijtimoiy omillarning til rivojiga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada dialekt va shevalar, bilingvizm va multilingvizm kabi muhim sotsiolingvistik hodisalar haqida fikr yuritilgan. Tilning jamiyatdagi roli va uning ijtimoiy jarayonlar bilan uzviy aloqasi misollar orqali asoslab berilgan. Mazkur maqola sotsiolingvistika fanining nazariy asoslarini tushunishga hamda tilning ijtimoiy tabiatini anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. Sotsiolingvistika, til va jamiyat, ijtimoiy omillar, dialekt va sheva, bilingvizm, multilingvizm, til siyosati, nutq uslubi, til o'zgarishi, ijtimoiy guruhlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются сущность социолингвистики, объект исследования, основные цели и задачи данной науки. Анализируется взаимосвязь языка и общества, а также влияние социальных факторов на развитие языка. Кроме того, в статье освещаются такие важные социолингвистические явления, как диалекты, билингвизм и многоязычие. Роль языка в обществе и его тесная связь с социальными процессами раскрываются на основе примеров. Данная статья способствует пониманию теоретических основ социолингвистики и социальной природы языка.

Ключевые слова. Социолингвистика, язык и общество, социальные факторы, диалекты и говоры, билингвизм, многоязычие, языковая политика, речевой стиль, языковые изменения, социальные группы.

Annotation. This article discusses the essence of sociolinguistics, its object of study, main goals, and tasks. The relationship between language and society, as well as the influence of social factors on language development, is analyzed from a scientific perspective. The article also examines important sociolinguistic phenomena such as dialects, bilingualism, and multilingualism. The role of language in society and its close connection with social processes are explained with examples. This article contributes to understanding the theoretical foundations of sociolinguistics and the social nature of language.

Key words. Sociolinguistics, language and society, social factors, dialects, bilingualism, multilingualism, language policy, speech style, language change, social groups.

Hozirgi globallashuv sharoitida tilning jamiyat hayotidagi o'rni tobora ortib bormoqda. Til insonlar o'rtasida asosiy aloqa vositasi bo'lish bilan birga, millatning madaniyati, qadriyatlarini, urf-odatlarini va tarixiy tajribasini aks ettiruvchi muhim ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Har bir jamiyatda til faqat fikr almashish vositasi emas, balki ijtimoiy munosabatlarni shakllantiruvchi, insonlarni bir-biriga bog'lovchi kuchli omil sifatida ham namoyon bo'ladi.

Tilning jamiyatdagi o'rnini va funksiyalarini chuqur tahlil qilish zarurati uni faqat grammatik yoki fonetik tizim sifatida emas, balki ijtimoiy hodisa sifatida ham o'rganishni talab qiladi. Chunki til jamiyatdan ajralgan holda mavjud bo'la olmaydi, u doimo ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqada rivojlanadi.

Ana shu ehtiyoj natijasida sotsiolingvistika mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib, til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganishga kirishdi. Bu fan tilning ijtimoiy mohiyatini ochib berish, uning jamiyatdagi o'zgaruvchanligini tahlil qilish va lingvistik jarayonlarni ijtimoiy omillar bilan bog'liq holda tushuntirishga xizmat qiladi.

Sotsiolingvistikaning asosiy tadqiqot obyekti til va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikdir. Til jamiyatda yashovchi insonlar tomonidan shakllantiriladi va ularning ijtimoiy hayoti, iqtisodiy sharoiti, madaniy muhiti hamda tarixiy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadi [1; 28].

Til bir xil emas, u jamiyat ichida turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Masalan:
yoshlar nutqi (slang, qisqartmalar)
kattalar nutqi (barqaror va an'anaviy shakllar)
kasbiy nutq (terminologiyalar)
hududiy nutq (dialekt va shevalar)

Bu holat tilning ijtimoiy qatlamlarga bog'liq ravishda o'zgarishini ko'rsatadi. Masalan, tibbiyot sohasi vakillari o'ziga xos terminlardan foydalansa, yoshlar orasida internetga oid yangi so'zlar keng tarqaladi.

Hududiy farqlar ham tilning muhim xususiyatlaridan biridir. Dialekt va shevalar tarixiy jarayonlar, geografik joylashuv va madaniy aloqalar natijasida shakllanadi [4; 52]. Sotsiolingvistika ana shu til xilma-xilligini ilmiy jihatdan o'rganadi va ularning jamiyatdagi rolini tahlil qiladi.

Sotsiolingvistika fanida tilning ijtimoiy tabiati bilan bir qatorda, nutq jarayonida yuzaga keladigan turli kommunikativ strategiyalar ham muhim o'rin tutadi. Har bir inson muloqot jarayonida maqsadiga qarab til birliklarini tanlaydi va nutqini moslashtiradi. Bu hodisa "kommunikativ kompetensiya" deb ataladi. Ya'ni, inson faqat tilni bilibgina qolmay, balki uni qachon, qayerda va qanday vaziyatda ishlatishni ham bilishi kerak.

Tilning ijtimoiy moslashuvchanligi uning eng muhim xususiyatlaridan biridir. Bir xil fikr turli vaziyatlarda turlicha ifodalanishi mumkin. Masalan, rasmiy yig'ilishda "Men roziman" deyish to'g'ri bo'lsa, norasmiy suhbatda "Ha, mayli" yoki "Bo'ldi" kabi shakllar ishlatiladi. Bu holat tilning vaziyatga qarab o'zgarishini ko'rsatadi.

Sotsiolingvistika shuningdek til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ham chuqur o'rganadi. Til madaniyatning ko'zgusi hisoblanadi, chunki har bir xalqning urf-odati, an'anasi va qadriyatlari uning tilida aks etadi. Masalan, o'zbek tilida "mehmondo'stlik", "kattani hurmat qilish" kabi tushunchalar juda ko'p iboralar orqali ifodalanadi. Bu esa madaniy qadriyatlarning til orqali mustahkamlanishini ko'rsatadi.

Yana bir muhim yo'nalish — til va ijtimoiy o'zgarishlar. Jamiyat rivojlanishi bilan til ham o'zgaradi. Urbanizatsiya, migratsiya va globallashuv jarayonlari tilga yangi elementlarni olib kiradi. Masalan, shahar muhitida turli dialektlar aralashib, yangi nutq shakllari paydo bo'ladi. Migratsiya esa ikki yoki undan ortiq tilning bir hududda qo'llanishiga olib keladi.

Sotsiolingvistika tilning prestiji (obro'si) masalasini ham o'rganadi. Ayrim tillar yoki nutq shakllari jamiyatda yuqori baholanadi, boshqalari esa pastroq darajada

ko'riladi. Bu holat ko'pincha tarixiy, iqtisodiy va siyosiy omillar bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, adabiy til odatda rasmiy sohalarda ishlatilgani uchun yuqori prestijga ega bo'ladi.

Sotsiolingvistikaning asosiy maqsadi tilning jamiyatdagi rolini o'rganish hamda ijtimoiy omillar ta'sirida yuzaga keladigan til o'zgarishlarini aniqlashdan iborat [3; 39].

Bu fan quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshiradi:

tilning ijtimoiy funksiyalarini aniqlash

nutqdagi ijtimoiy farqlarni tahlil qilish

til va ijtimoiy maqom o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish

til o'zgarishlarining sabablarini tushuntirish

Masalan, jamiyatda ayrim nutq shakllari "prestijli" deb hisoblanadi. Bunday nutq ko'pincha yuqori ma'lumotli yoki yuqori ijtimoiy mavqega ega insonlar tomonidan qo'llaniladi. Boshqa nutq shakllari esa oddiy yoki norasmiy deb qaralishi mumkin. Bu esa til va ijtimoiy tengsizlik o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi.

Sotsiolingvistika oldida turgan vazifalar keng qamrovli bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Birinchidan, til va ijtimoiy omillar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish muhimdir. Yosh, jins, kasb va ta'lim darajasi nutqqa qanday ta'sir qilishini aniqlash tilni chuqur tushunishga yordam beradi.

Ikkinchidan, dialekt va shevalarni o'rganish milliy tilning ichki boyligini ochib beradi. Har bir hududning nutq xususiyatlari tarixiy va madaniy jarayonlar bilan bog'liq.

Uchinchidan, ko'p tillilik (bilingvizm va multilingvizm)ni tahlil qilish muhim vazifalardan biridir. Bunday sharoitda tillar o'zaro ta'sirlashadi, kod almashinuvi va interferensiya kabi hodisalar yuzaga keladi [5; 47].

To'rtinchidan, nutq uslublarni o'rganish zarur. Rasmiy, norasmiy, ilmiy va badiiy nutq uslublari vaziyatga qarab o'zgaradi.

Beshinchidan, til siyosatini o'rganish ham muhimdir. Davlat til siyosati jamiyatdagi til rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [2; 88].

Zamonaviy sotsiolingvistik yo'nalishlar

Hozirgi davrda sotsiolingvistika bir nechta zamonaviy yo'nalishlarda rivojlanmoqda. Variatsion sotsiolingvistika tilning turli shakllarini ijtimoiy omillar bilan bog'liq holda o'rganadi. Pragmatik yondashuv esa nutqning kontekstga bog'liqligini tahlil qiladi.

Diskurs tahlili matn va nutq tuzilishini o'rganadi. Raqamli sotsiolingvistika esa internet, ijtimoiy tarmoqlar va virtual muloqot tilini tadqiq qiladi. Bugungi kunda emoji, memlar va qisqartmalar tilning yangi shakllarini hosil qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, sotsiolingvistika tilni jamiyat bilan uzviy bog'liq holda o'rganadigan muhim ilmiy fan hisoblanadi. U tilning nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy mohiyatini ham ochib beradi.

Globalashuv, texnologik taraqqiyot va madaniyatlararo aloqalarning kengayishi natijasida til jarayonlari yanada murakkablashmoqda. Shu sababli sotsiolingvistikaning ilmiy ahamiyati ortib bormoqda. Bu fan jamiyatdagi til o'zgarishlarini tushunish, til siyosatini shakllantirish va madaniy rivojlanishni tahlil qilishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: O'qituvchi, 2006. 28-b.
2. Mahmudov N. Til va jamiyat. Toshkent: Ma'naviyat, 2013. 86–90-betlar.
3. Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. Toshkent: Fan, 2010. 38-b.
4. O'rinboyev B. O'zbek tilshunosligi asoslari. Toshkent: Fan, 2012. 50–54-betlar.
5. Begmatov E. O'zbek tili sotsiolingvistikasi. Toshkent: Fan, 2008. 45–49-betlar.